

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ÖNERMENİN UNSURLARINDAN “BAĞ” IN DURUMUNA İLİŞKİN İBN RÜŞD’ÜN TUTUM VE ELEŞTİRİLERİ

AVERROES, ETTITUEDE AND CRITISIZES ON “COPULA” ON ELEMENT OF PROPOSITION

Muhammet Nasih ECE*

Öz

İbn Rüşd, (1126-1198) 12. Yüzyılda Endülüs’te yaşamış önemli bir İslam filozofudur. O, zamanın felsefi problemlerine kendinden çözümler sunmakla birlikte, daha çok Aristoteles’in metinlerine yazmış olduğu şerhleriyle bilinmektedir. Mantığa ilişkin düz açıklama yorumlarının yanında Aristoteles’e yapılan eleştirileri de tartışma konusu yapan İbn Rüşd, özgün yaklaşımını bu eleştirilere verdiği cevaplarda göstermektedir. Önermeyi meydan getiren unsurlardan konu, yüklem ve bağın özsel ve ilintisel durumları bu tartışmalı konulardan sadece biridir. Buna göre Aristoteles’in terim tanımlaması bağlamında önermenin unsurlarından “bağ” ı saymamış olması A. İskender ve Fârâbî gibi yorumcular tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu çalışmamız, söz konusu iki filozofun terimin tanımına ilişkin Aristoteles’e yöneltilmiş oldukları eleştirilere karşı İbn Rüşd’ün Aristoteles savunusu ekseninde, karşı eleştirilerle alıp çözümlenmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Önerme, terim, bağ, İbn Rüşd, Aristoteles.

Abstract

Averroes (1126-1198), lived in Andalusia in the 12th century, is an important Islamic philosopher. He offered solutions to the philosophical problems of his time but he is well known as a commentator of Aristotle’s texts. In addition to the comment explanation of the logic, by making the subject of debate the criticisms directed to Aristotle, he shows his original approach in response to these criticisms. Essential and correlational state of subject, predicate and copula is just one of controversial issues. In the context, commentators such as A. Alexander and Fârâbî criticized Aristotle because he did not accept “copula” as one of elements of proposition. In this article, we aim to analysis these two philosophers’ criticisms of Aristotle regarding definition of “term” on Averroes’ defense axis.

Keywords: Proposition, copula, term, Averroes, Aristotle.

Giriş

İnsanın sahip olduğu zihinsel etkinlik, basitten karmaşığa doğru kavram, önerme ve akılyürütme şeklinde ifade edilebilecek bir süreç sıralamasıyla gerçekleşmektedir. Kavram, anlamlı bir göndergesi olmakla birlikte işaret ettiği şeyin var olup olmadığını, nasıl bir şey olduğu ve bu şeyin doğru mu yanlış mı olduğu konusunda herhangi bir şey sunmaz. Söz konusu durumlardan birisinin meydana gelebilmesi için bir kavramı başka kavramlarla birleştirmek veya ayırtmak suretiyle önerme yapısına/konumuna taşınması gerekir. Bu anlamda bir konuşmanın temeli durumunda olan kavram bağıntılarıyla, olumluluk veya olumsuzluk değerleri sunabildiği için önermeler, dil düzeyinde varlık kazanarak konuşulabilirliğin/tartışılabilirliğin ilk yapısını oluşturmaktadır.¹

Aristoteles’in (M.Ö. 384-322) sisteminde mantık, kavramalara dayanırken Stoacı mantık sistemi önermelere dayanır. Stoacılara göre mantık denildiğinde temel olması bakımından ilk akla gelen konu önermeler olmalıdır. Benzer bir yaklaşım tarzını benimseyen modern batının bazı mantıkçıları, önermeyi konuşmanın temel formu olarak sayarak mantığın konularını kavramlarla değil önermelerle başlatırlar.² İfade edilen söz konusu yaklaşım tarzı tarafından doğrulanabilmesinden dolayı önermeler temel olarak alınmıştır. Aristoteles sisteminde önermeler kıyas akıl yürütmenin yapısal unsurları; Stoacı ve bazı modern mantıkçılar nazarında ise akıl yürütmelerin yapısal unsurları olmasıyla birlikte aynı zamanda temeli durumundadır. Bu durum, her iki mantık sisteminde de önermenin önemine işaret etmektedir.

Aristoteles’in yaklaşımını olduğu gibi benimseyen İbn Rüşd’e göre önerme, bir şeyin bir şey için onaylandığı/olumlandığı veya bir şeyin bir şey için onaylanmadığı/olumsuzlandığı cümledir.³ Örneğin, “Bütün insanlar canlıdır” ve “Bazı canlılar insandır” önermelerinde “canlı” terimi “insan” terimi için ve “insan” terimi “bazı canlılar” terimi için olumlanmıştır. “Hiçbir insan taş değildir” ve “Bazı canlılar insan değildir” önermelerinde ise “taş” terimi “insan” terimi için; “insan” terimi ise “bazı canlılar” terimi için

*Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Mantık Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, hermesec2009@hotmail.com

¹Doğan Özlem (2004). *Mantık*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, s. 127.

²İbrahim Çapak (2006). *Stoa Mantığı ve Fârâbî’ye Etkisi*, Ankara: Araştırma Yayınları, s. 57-58.

³ Aristoteles(1998). *Birinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Ankara: Dost Kitabevi, s. 11.

olumsuzlanmıştır.⁴ Aristoteles'ten sonra birçok filozof ve mantıkçının önermeyi tanımlamaları, Aristoteles tanımlamasına özü itibarıyla büyük oranda benzerlik göstermesiyle birlikte, dikkat çekilmek istenen esas, nokta önermenin doğrulanabilme veya yanlışlanabilme özelliğidir.

Mantık açısından her cümle önemsenmemiş, buna karşın bilimsel ifade olmak bakımındanyargısal bildirimi olan cümleler dikkate alınmıştır. İbn Rüşd'e göre her önermede kelimenin, yani fiilin bulunması ya da kelimenin yerine geçecek konuyu yüklemle bağlayacak bir bağ (rabita) bulunması zorunludur. Bu durum, konusu ve yüklemi isim olan önermeler için geçerlidir. Söz konusu durum, Arapça dışındaki dillerde, açık bir fiil ile gerçekleşirken Arapçada bilkuvve olarak gizlenmiş bir şekilde gelir.⁵ İster açık ister gizlenmiş olsun İbn Rüşd, Aristoteles ile uyumlu olarak, önermede fiilin gerekli olduğunu söyler. Buna göre her deklaratif sözde gerekli olarak bir fiil veya fiil haline ihtiyaç duyulur. Bu nedenle kendisine "vardır", "vardı", "var olacaktır" veya bunlara benzeyen ibareler bir önermede bulunan konuya, örneğin, "insan" kavramına, eklenmedikçe buna deklaratif cümle denilemez.⁶

Çalışmamız, zihinsel etkinliğin veya sürecin ikinci aşaması durumunda bulunan önermelerin bütünsel yapısından ziyade, kendisini meydana getiren önermenin atomik unsurlarından olan "bağ" (rabita, kopula) ın durumunu İbn Rüşd'ün mantık sisteminde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede diğer esas unsurlardan kabul edilen konu ve yüklem, bağın anlaşılmasına dönük gereklilikten dolayı onlara değinilecek, ancak çalışmamızın esas odak noktasını "bağ" oluşturacaktır. Bunun sebebi bağ unsurunun, Aristoteles'in bazı yorumcuları tarafından farklı görüşleri sürülmesiyle problematik bir alana dönüştürülmüş olmasındandır. Aristoteles'ten sonra birçok yorumcu tarafından yapılan yorumlar, İbn Rüşd'e göre Aristoteles'ten veya onun amacından uzaklaşan yorumlar olmuştur. Her bakımdan Aristotelyen felsefenin özüne uygun doğru anlaşılması çabası içinde olan İbn Rüşd, bağın anlaşılması konusunda da aynı kaygılar taşımaktadır. Bu çerçevede öncelikle İbn Rüşd'ün önermenin tartışılmaz esas iki unsur olarak kabul edilen konu ve yüklem karşı görüşleri daha sonra da Aristoteles merkezli "bağ" a karşı yaklaşımıyla birlikte Fârâbî ve A. İskender'e karşı ileri sürmüş olduğu eleştirileri ele alınıp incelenecektir.

İbn Rüşd, "mana" ile ifade ettiği şekilde önermenin kendisinden meydana geldiği üç unsurdan söz eder. Bunlar konu, yüklem ve yüklem ile konuyu birbirine bağlayan bağ (râbita) dır.⁷ Genel anlayışa göre de kategorik (basit) bir önerme bu unsurdan meydana gelmek zorundadır. Bunlardan bir tanesinin eksikliği ifadeyi önerme olmaktan çıkaracaktır.⁸ İlk olarak konu ve yüklem kısaca değindikten sonra çalışmamızın esas odağını oluşturan bağa geçilecektir.

1. Konu (Mevzu', Subject)

Konu (mahkûmun 'aleyh), kendisi hakkında hükmedilen terimdir. Olay veya olgunun kendisinde gerçekleştiği öznedir. Mesela, "İnsan canlıdır" önermesinde "canlılık" yüklemi "insan" terimi hakkında onaylanmıştır. "İnsan" "canlılık" ın taşıyıcısı konumundadır. Sadece "canlıdır", "insandır" ve "ayrıdır" gibi yüklemeler kullanılarak önerme oluşturulamaz; önermenin tamamlanması için bu tür yüklemelerin yükleneceği bir taşıyıcı öge bulunmalıdır. Konu ve yüklem zihinsel birer anlam olduğu göz önünde bulundurulursa, dilsel bir form olması nedeniyle bunların terimlerle ifade edilmesi gerekir. Bu nedenle "canlıdır", "insandır" yüklemeleri kendi içinde zihinsel bir yargı oluştursa da birer önerme olamazlar. Burada konuya delalet eden bir ismin bulunması gerekir.

Aristoteles konuyu, her şeyin kendisi hakkında tasdik edildiği, ancak kendisi başka bir şey için tasdik veya yüklem olmadığı unsur olarak tanımlar.⁹ Aristoteles ve İbn Rüşd'e göre, önermenin niceliği kendisi üzerinde gerçekleştiği unsur, konu olmak durumundadır. Bu anlamda nicelik bakımından konu tekil, tikel, tümel ve belirsiz olabilir. Tekil, konunun tek bir varlığa delâlet etmesi şeklinde olur. İbn Rüşd bunun için, manalardan bir mana ifadesini kullanır. "Fârâbî filozoftur" veya olumsuz olarak "Fârâbî filozof değildir" gibi.¹⁰ Tikel, konunun bir kısmını ifade etmek için kullanılır. "Bazı canlılar insandır" veya "Bazı canlılar insan değildir" gibi. Tümel ise önermenin konusuna tikelde geçen "bazı" nicelik lafzı gibi "hep", "bütün" gibi tümel nicelik lafızlarının bitiştirilmesi şeklinde olur. "Bütün insanlar canlıdır" veya "Hiçbir insan taş değildir" önermeleri örnek olarak verilir.¹¹ Bunların dışında konu tek bir anlama delalet etmediği gibi bir nicelik lafzını da almayabilir, yani niceliksiz olabilir. Mesela "İnsan beyazdır" veya "İnsan beyaz değildir" gibi.¹² Bunun yanında konu birden fazla sözcükle oluşturulmuş, ancak tek bir göndergesi olan, insana karşılık gelen "düşünen canlı" gibi birleşik bir terimden de meydana gelebilir. Örneğin, "Düşünen

⁴ İbn Rüşd (1992). *Telhisu Mantiku Aristo, Kitâbu'l-Kiyâs*, tahk. Cerard Cehami, Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Lübni, s. 137-138.

⁵ İbn Rüşd (1992). *Telhisu Mantiku Aristo, Kitâbu'l-İbâre*, tahk. Cerard Cehami, Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Lübni, s. 88.

⁶ Aristoteles (2002). *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge Kitapevi, s. 9-10.

⁷ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-İbâre*, s. 88.

⁸ Alexander Broadie (2002). *Introduction to Medieval Logic*, New York: Oxford Clarendon Press, p. 25.

⁹ Aristoteles (1996). *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları, s. 310.

¹⁰ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-İbâre*, s. 91.

¹¹ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-Kiyâs*, s. 137-138.

¹² İbn Rüşd, *Kitâbu'l-İbâre*, s. 91.

canlı, yürüyendir” önermesi gibi.¹³ Konu belirli bir isim olmakla birlikte, çok kullanışlı olmamasına rağmen belirsiz bir isim de olabilir. İbn Rüşd, buna “İnsan vardır” ve “İnsan olmayan var olmayandır” önermelerini örnek olarak verir.¹⁴

2. Yüklem (Mahmul, Predicate)

Yüklem (mahkûmun bih) birçok obje için söylenen kavramdır. Konunun niteliğini veya aidiyetini belirleyen yüklem tür, cins veya bir sınıf olabilir. “Bu kalem karadır” önermesi, “bu kalem” i “kara objeler” yüklemine altına koyarak bir sınıfa aidiyetini belirlemekle birlikte, onu bir nitelikle nitelemektedir. “Bu şey vardır” önermesi de söz konusu şeyi “varlık” yüklemine altına koymaktadır.¹⁵ Her yüklem bir sınıf veya kategori oluşturduğu gerçeğinden hareketle İbn Rüşd, Aristoteles’in yüklemeleri temelde dört sınıf şeklinde belirlemesini olduğu gibi benimseyerek onlara değerlendirmeye tabi tutar.¹⁶ Bu dört sınıf, “konuda bulunma” ile “konuya yüklenme” deyimleri çerçevesinde hangi kavramların konu, hangi kavramların yüklem olarak ele alınabileceğini ifade eder.

Varlıkların bazıları konuda bulunmamakla birlikte konuya yüklenirler. İbn Rüşd’e göre “konuda bulunmak”, yüklem konunun özü (cevher) ve mahiyetini tamamen tanımlaması demektir. Konunun özünün dışında olan bir şey kastedilmez. Söz konusu öz geneldir. Aristoteles, bir “konuda bulunmak” deyiminden, bir bütün içerisinde parçalar olarak bulunmayı değil; adı geçen konudan bağımsız olarak var olmayan şeyi kasteder.¹⁷ Mesela “canlılık” ve “insanlık” bir şeye yüklendiği zaman o şeyin zatının dışında bir şey değil; aksine onun özünü ve zatını tanımlar. “İnsan”, bir konu yani herhangi bir birey hakkında onaylanmıştır. Buna karşılık kavram olarak “insan” hiçbir konunun içinde değildir. Bazı varlıklar da konuda bulunmakla birlikte, asla konuya yüklenemezler. İbn Rüşd bu tarz yüklemeleri konunun dışında var olması mümkün olmayan yüklem olarak değerlendirir. Mesela, “siyahlık” ve “beyazlık” somut bir cisimde somut bulunan varlıklardır. Çünkü bütün renkler bir cisimde bulunur. Bunlar bir konuda bulunurlar, fakat bir konuya yüklenemezler. Bazı şeyler de vardır ki hem konuda bulunur hem de konuya yüklenirler. İbn Rüşd’e göre söz konusu durum, varlığın iki şeye yüklem olması anlamına gelir. Yüklendiği konulardan birisinin mahiyetini tanımlarken; diğerinin mahiyetini tanımlamaz. Örneğin, “ilim” in zihne (nefs) ve yazma sanatına (kitâbet) yüklenmesi böyledir. Yazma sanatı bir ilimdir ve ilim zihinde bulunur. İlim yazma sanatına yüklendiği zaman yazma sanatının özünü tanımlar. Çünkü yazma sanatı nedir? gibi sorulan bir sorunun cinsi yönünden cevabını verir. İlim zihin hakkında yüklem yapıldığı zaman, zihinde bulunan ilim zatının dışında bir şeyi tanımlar. Varlıklardan bir kısmı ise ne konuya yüklenir ne de konuda bulunurlar. İbn Rüşd’e göre konuya yüklenmeden kasıt, özünü tanımlayan yüklem; yani konuya yüklenmediği için özün tanımlanması söz konusu değildir. Bir konuda bulunmaması ise özünün dışında bir şeyi tanımlayan konu hakkında yüklem olamaması şeklinde ifade edilir. “Zeyd” ve “Amr” gibi somut tekil cevherler böyledir. Bunlar tabi olarak bir konuya yüklem olamazlar.¹⁸

İbn Rüşd Aristoteles’in on kategorisinden cevher ve arazların “konuda bulunma” ile “konuya yüklenme” hususunda gerek ontolojik gerek analitik açıdan şöyle bir değerlendirmesini yapmaktadır:

1. Cevher, ister genel (‘amm) ister özel (şahsî) olsun, asla bir konuda bulunmaz.
2. Arazlar, ister genel ister özel olsun, bir konuya yüklenirler.
3. Geneller (‘amm), ister cevher ister araz olsun, herhangi bir konuya yüklenirler.
4. Özeller (şahıs), ister cevher ister araz olsun, bir konuya yüklem olamazlar.¹⁹

Buna göre tümel (külli) cevherler, özellerden (şahsî) bir konuya yüklem olabilmeleri açısından ayrılırlar. Tümel cevherlerin özellikleri ise bir konuya yüklem olamazlar. Tekil (şahsî) arazlar, tümelerden bir konuya yüklem olmamaları açısından ayrılırlar. Tümel arazlar ise bir konuya yüklem olabilirler.²⁰

Cins, tür ilişkisi açısından söz konusu olabilecek bir durumda bir yüklemi gerektiren durumun konuyu hüküm açısından gerektirmesi zorunludur. İbn Rüşd’e göre bir yüklem hakkında onaylanan her şey o yüklem konusu hakkında da onaylanır. Mesela “insan” terimi “Zeyd” ve “Amr” için onaylanır ve “insan” terimi hakkında da “canlılık” onaylarsa, “canlılık” zorunlu olarak “Zeyd” ve “Amr” için de onaylanmış olur.²¹ Söz konusu açıklamayı bir kıyas formuyla şöyle ifade edebiliriz: “İnsan canlıdır”, “Sokrates insandır” ve “Sokrates canlıdır” Birinci öncülde “canlılık” bir yüklem olarak “insan” konusu için

¹³ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-İbâre*, s. 87-88.

¹⁴ İbn Rüşd (1992). *Telhisü Mantikü Aristo, Kitâbu'l-Makulât*, tahk. Cerard Cehami, Beyrut: Daru'l-Fikru'l-Lübnani, s. 8; *Kitâbu'l-İbâre*, s. 101.

¹⁵ Ernst von Aster (1994). *Bilgi Teorisi ve Mantık*, çev. Macit Gökberk, İstanbul: Sosyal Yayınlar, s. 106.

¹⁶ Aristoteles, (2014). *Kategoriler*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge Kitabevi, s. 9.

¹⁷ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 9.

¹⁸ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-Makulât*, s. 8; Aristoteles, *Kategoriler*, s. 9; Ayrıca bkz. Teoman Durah (1995). *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, İstanbul: Çantay Kitabevi, s. 42.

¹⁹ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-Makulât*, s. 8-9.

²⁰ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-Makulât*, s. 9.

²¹ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-Makulât*, s. 9.

onaylanmıştır. İkinci öncülde ise “insan” yüklemi konu olan “Sokrates” için onaylanmıştır. Dolayısıyla “canlılık” “insan” için onaylandığı için “Sokrates” için de zorunlu olarak onaylanmıştır.

Aristoteles ve ondan sonraki mantıkçılar tarafından önermenin niceliğinden kasıt önermenin unsurlarından olan konunun niceliği anlaşılmıştır. Herhangi bir fayda sağlamadığı gerekçesiyle yüklem niceliğine önem verilmemiştir. Bu nedenle İslam mantıkçıları tarafından yüklem niceliğini belirten önermeye bozulmuş anlamında “kâzây-ı münharifat” adı verilmiştir.²² Aristoteles göre tümel olan yüklem, tümel nicelle yüklenirse önerme doğru olmayacaktır. “Bütün insanlar, bütün canlılardır” önermesinde görüldüğü gibi tümel olanın tümel yüklem yüklediği hiçbir önerme doğru değildir. Aristoteles, yüklem niceliği konusunda sadece “tümel konu” ve “tümel yüklem” önerme örneğini ele almış ve diğer olasılıklardan bahsetmemiştir.²³

Muallim-i evvelden farklı düşünmeyen İbn Rüşd, önermenin niceliği (sur) konusunda nicelik edatının ancak konuya bitişebileceği, yüklem bitişmesinin mümkün olmadığını ileri sürer. Ona göre önermenin kısımlarından yüklem niceliği diye bir şey söz konusu olamaz. Eğer nicelik yüklem bitişirse söz konusu önerme ya yanlış olur ya da yüklem bitiştirilen nicelik önermeye fazlalık katar. O, yüklem niceliğiyle önermenin yanlış olmasına, “Bütün insanlar bütün canlılardır” örneğini verir.²⁴ “Canlılar” yüklemine “bütün” nicelik ifadesi bitiştirilmesiyle önermede olgusal olarak yanlışla düşülmüş olacaktır. Bu haliyle bu önermede “canlılık” kavramı ile “insan” kavramı arasında “eşit girişimlilik” söz konusudur. Oysa “insan” “canlı” olmanın sadece bir kısmı olup, aralarındaki ilişki “tam girişimli” bir ilişkidir. Yüklem nicelik lafzının iliştilmesiyle önermede bir fazlalığın meydana gelmesine ise İbn Rüşd tarafından şu örnekler verilir: “Bütün insanlar bazı canlılardır” ve “Bütün insanlar bütün gülenlerdir”. Birinci önermede “bazı” ve ikinci önermede “bütün” nicelik lafzları, önermeye fazlalıktan başka bir şey katmamıştır.²⁵ Sentetik önermeler olmaları hasebiyle bütün insanların canlıların bir kısmı olduğu, aynı şekilde bütün insanların tamamının gülen ve gülenlerin tamamının insan olduğu bilinmektedir. Bu nedenle yüklem iliştilmiş olan “bazı” ve “bütün” nicelik ifadeleri önermeye fazlalık katmıştır.

3. Bağ (Rabıta, Copula)

Kategorik bir önerme, “İnsan canlıdır” örneğinde olduğu gibi ancak konu, yüklem ve kendisiyle bunlardan birinin diğerine bağlandığı bir nispetle tamamlanır. Konu ve yüklem tasavvur edilmesi yanında üçüncü bir tasavvurun varlığına ihtiyaç duyulur ki bu da bağıntıyı sağlayan bağ edatıdır. Türkçe dil yapısına göre “İnsan canlıdır” önermesinde “insan” ve “canlı” unsurları birbirine bağlayan “dır” ifadesidir. Zihnin dış dünyanın nesnelere onları soyutlamak suretiyle elde etmiş olduğu kavramların anlamlı bir göndermeleri söz konusu olsa da salt olarak bilimsel ifadelerin temeli olamazlar. Bunun olabilmesi zihin tarafından kavramlar ya birleştirmeli ya ayrıştırılmalıdır. Bu da “bağ” sayesinde mümkün olmaktadır. Bu yönüyle “bağ” ın, deklaratif olması bakımından, bilimsel ifadelerin esas sebebi olduğunu söylemek gerekir. Söz konusu öneminin yanısıra fonksiyonelliği bakımında “bağ” ın durumuna ilişkin Aristoteles yorumcuları tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür.

İbn Rüşd, önermenin yapısal olarak esas unsurlarının konu ve yüklem olduğunu ileri sürer. Ona göre “bağ” veya bunun yerine geçebilecek olan “varlık kelimesi (kelime-ı vücudiyye)” ise ister olumluluk (yuced) ister olumsuzluk (lâ yuced) katsın, önermenin zorunlu bir unsuru olarak düşünülemez. İbn Rüşd’ün bu yaklaşım tarzını benimsemesi, Aristoteles’in *Birinci Çözümlemeler* kitabında önermenin unsurları anlamına gelebilecek olan “terim” (had) i tanımlama (resm)²⁶ biçiminden kaynaklanmaktadır. Aristoteles’e göre bir önermenin/öncülün kendisine çözümlendiği/ayrıştığı unsurlara terim denir. Bu da yüklem ve konu olmak üzere iki kısımdır.²⁷ Aristoteles tarafından yapılan tanımlamada ve verilen örneklerde söz konusu unsurlara ek olarak konu ve yüklem ilişkisini sağlayan “bağ” dan doğrudan söz edilmemiş, bağ anlamı verecek olan “olmak (yuced-is)” veya “olmamak (lâ yuced-is not)” ifadelerinin eklenmesini dile getirmiştir.²⁸

²² İbn Sînâ(2006). *Yorum Üzerine*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, s. 49; Naci Bolay (1995).*İbn Sînâ Mantığında Önermeler*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 68.

²³ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, s. 13.

²⁴ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-İbâre*, s. 92

²⁵ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-İbâre*, s. 92

²⁶ Metinde “resm” ifadesi kullanılmaktadır. Resm, klasik yaklaşımda tanımlamanın (tarif) bir çeşidi olarak görülmektedir. Bir şeyin ilintisinden hareketle yapılan bir tanım çeşididir. Türkçe literatürde betim olarak karşılanmasına rağmen, biz daha uygun olacağı düşüncesiyle betim yerine tanım ifadesini kullandık.

²⁷ Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, s. 24. *Birinci Çözümlemeler*’in İngilizce çevirisi için bkz. Aristoteles (1995). “PriorAnalytics”, *The Complete Works of Aristotle*, trans by. A. J. Jenkinson, Edit By Jonathan Barnes, New Jersey: Princeton University Press, vol. I, p. 39.

²⁸ İbn Rüşd (1983). *Resâilü'l-Felsefiyye: Makâlâtü'l-mantık ve'l-ilmü't-tabii liEbi'lVelid İbn Rüşd*, neş. Cemaleddin Alevi, Fas: Daru'l-Beyda, s. 97; *Kitâbu'l-Kıyâs*, s. 139. David Ross’a göre Aristoteles varlık ifade eden “dır” ile bağlaç olan “dır” arasındaki ayırımın bilincindedir. Ancak onlar arasındaki ilişki hakkında çok açık bir fikre sahip değildir. Önermenin isim ve fiile bölünmesinin her zaman yetmediğini görmektedir. Ancak bütün önermeleri konu, yüklem ve bağlaça bölmeyi kesinlikle düşünmemektedir. Bu nedenle bağlaç, konu ve yüklem ile aynı değerde görülmez. Ross, ayrıca önermelerde görülen karışıklığın *Birinci Analitikler*’de giderildiği düşüncesindedir. Buna göre bağlaç yüklemden tamamen kurtulmuş olarak ortaya konulmaktadır. Bkz. David Ross (2011). *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Kocabacı Yayıncılık, s. 57-58.

Bağın özü itibariyle konu ve yüklem gibi önermenin bir terimi veya unsuru olarak düşütülmesi hususunda Aristoteles'ten sonra farklı yaklaşım biçimleri geliştirilmiştir.

Yapılan tanımlama ve örnekleme üzerinde Aristoteles'in bazı yorumcuları bu konuya eleştirel yaklaşmışlardır. Buradan hareketle İbn Rüşd Muallim-i evvel'i savunmak için bu konu hakkında özel bir risâle kaleme almıştır. *Terime Dair İskender ve Ebu Nasr'ın Görüşlerinin Eleştirisi (el-kaol fi'l-had ve nakz-u mazehebeileyhi'l-İskender ve Ebu Nasr)* ismini taşıyan bu makaleye göre Aphrodisiaslı İskender, (ykl. 200) Aristoteles'in tanımlamasını yeterli görmemiştir. Buna karşın o, tanımlamanın (resm) "Terim, kendisi olmadan önermenin söz konusu olamayacağı" şeklinde düzeltilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre bu şekliyle yapılacak bir düzeltme ile tanımlama, kendisine karşı ileri sürülebilecek muhtemel eleştirilerden de kurtulmuş olacaktır. Böylece önermenin çözümlendiği kısımlar arasında zorunlu bir unsur olmamakla birlikte bağ da düşünülüyor için, doğabilecek sıkıntılar da giderilmiş olur. İbn Rüşd'ün aktardığına göre bazı İskenderiyeli düşünürlerin de buna itirazı olmuştur. Bunlara göre önerme yüklem konuya bitıştırılması şeklinde oluşur. Bitiştirme (iktîrân), ya da bunu sağlayan bağ kendinden terim olarak isimlendirilemez.²⁹

Makaleye göre Fârâbî (871-950), İskenderiyeli düşünürlerin İskender'in düşüncesini çarpıttıklarını ileri sürerek onun arzuladığı gibi şartın eklenmesiyle problemin ortadan kalkacağını söyler. Dolayısıyla o da Aristoteles'in tanımlamasının eksik olması gerekçesiyle tanımı problemlili görmekte ve İskender'in ileri sürmüş olduğu çözümü isabetli bulur. Fârâbî'ye göre terimin "Önermenin onsuz olması mümkün olmayan" şeklinde tanımlanması durumunda doğabilecek şüphelerin/sıkıntılarının önüne geçilmiş olur. Böylece İskender'in yapmış olduğu eklemleme ile birlikte oluşan önermenin unsurları tanımında bir sıkıntı meydana gelmeyecek, aynı zamanda Aristoteles tarafından yüklem ve konu olarak verilen örneklerle de ihtiyaç bırakmayacaktır.³⁰

Öncelikle İskender'in *Birinci Analitikler'e* yazmış olduğu yorumların İngilizce çeviri metinlerinde onun konuya ilişkin görüşlerine değindikten sonra İbn Rüşd'ün kendi okuması üzerinde ona yönelmiş olduğu eleştirilere yer vereceğiz. İskender'e göre Aristoteles'in "terim" ifadesini tanımlamasının sebebi terimin yaygın kullanımı veya önermenin bir parçası olması dolayısıyla değildir. O, Önermelerin onlardan oluşması sebebiyle terimlerle ilgilenmiştir. Basit bir önerme isim ve fiilden meydana gelir. Önermeler bunlar aracılığıyla belirlenir veya oluşturulur. İskender'in belirlemesine göre bütün basit önermeler isim veya fiil olan konu ve yüklem terimlerinden meydana gelir.³¹

Bağ (copula) ın durumuna gelince A. İskender, Aristoteles'in "Terim önermenin kendilerine çözümlendiği şey" tanımlanmasının devamında gelen, esas metindeki, eklemleme veya çıkarma, yani "dır (is)" ya da "değildir" (is not)"³² ifadelerinin konu ve yüklem ek olarak üçüncü bir unsur olarak düşünülmemesi gerektiğini söyler. İskender'e göre bağ konumunda bulunan söz konusu ifadeler, bu tarz önermelerde terim olarak düşünülemez. Bir önermede bağın görevi daha ziyade konu yüklem birleştirilmesiyle birlikte olumlama veya olumsuzlama formuna işaret etmektir. Basit önermelerde sadece iki terim bulunur. Bu şekilde düşünülüyor takdirde bağ (is) bir terim olmadığı gibi önermenin parçası olarak da düşünülemez. Bu yaklaşımdan sonra İskender bağ varlığını anlamlandıracak farklı bir boyuta geçer. Örneğin, "Sokrates is" önermesinde "is" kendinde bir terim olmamakla birlikte önermede de görüldüğü gibi bağ olarak bir konuya yüklem olmak suretiyle kullanılırsa yüklem terim olarak düşünülebilir. Çünkü "Sokrates is" önermesi "Sokrates is being (vardır)" önermesine eş değerdir. Ona göre böyle düşünülmesi durumunda bağ bir terim olduğu gibi önermenin bir parçası olarak da düşünülebilir. "Sokrates is white (beyazdır)" gibi bir önermede bağ "is" kaldırılırsa önerme "Sokrates white" olarak kalır, ki bu da ne bir olumlama ve ne de bir olumsuzlamaya işaret etmediği için önerme olmaktan uzaktır. Bu takdirde bağısız önerme meydana gelmeyecektir.³³ İskender'in işaret ettiği varlık bildiren bağın bir konuya yüklem olabilmesi Arap dili bağlamında Fârâbî tarafından da kabul edilir. Ona göre varlık kelimesi (olmak/yuced ve lâ yuced/olmamak) fiil konumunda görev yapabilirler. Ancak bir isimle bağlantılı geldikleri takdirde yüklem olamazlar. Yüklem olabilmeleri için tek başlarına bulunmaları gerekir. "Zeyd vardır (Zeydünvecede)" ve "Zeyd olur (Zeydünkane)" önermeleri örnek olarak verilir.³⁴

İbn Rüşd'ün işaret ettiği veya esas problemlili gördüğü ve itiraz edeceği nokta, İskender'in önermenin tanımlamasına getirmiş olduğu "Terim, kendisi olmadan önermenin söz konusu olamayacağı" şeklindeki

²⁹ İbn Rüşd, *Resâilü'l-Felsefiyye*, s. 97-98.

³⁰ İbn Rüşd, *Resâilü'l-Felsefiyye*, s. 97-98.

³¹ Alexander of Aphrodisias (1991). *On Aristotle's PriorAnalytics 1.1-7*, Translated by J. Barnes-S. Bobzien-K. Flannery-K. Ierodiakonou, New York: Bloomsbury Academic, p. 61.

³² İlk dönem Arapça çevirilerde İngilizcede "is" ve "is not" yapılarına karşılık olarak "yuced" ve "lâ yuced" ifadeleri kullanılmıştır. Bkz. Aristoteles (1999). "Kitâbu'l-Analitikü'l-evvel ev Kitâbu'l-Kiyâs", *Silsiletü İlmî'l-Mantık, en-Nasu'l-Kamil limantiki'l-Aristo*, çev. Abdullah İbnü'l-Mukaffa, tahk. FeridCebr, Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Lübni, c. 1, s. 184.

³³ Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle's PriorAnalytics 1.1-7*, p. 62.

³⁴ Fârâbî (1990). *Peri Hermeneias (Kitâbu'l-İbâre)*, nşr. Mübahat Türkel-Küyel, Ankara: AKM Yayını, s. 77.

düzeltilme açıkça olmasa da yukarıda değindiğimiz çerçevede dolaylı olarak dile getirildiği görülmektedir. İbn Rüşd'ün İskender'e katılması hususunda Fârâbî'ye dayanarak aktardığı görüşlerine ise onun herhangi bir kitabında rastlamadık. Fârâbî'nin Söz konusu görüşleri İbn Rüşd tarafından, muhtemelen, günümüze ulaşmamış Aristoteles'in *Analitikler* kitabının şerhinde alınmıştır. Fârâbî'nin önermenin terimlerine ilişkin yaklaşımı, İbn Rüşd'ün aktardığının aksine, bazı kitaplarında sadece konu ve yüklemden bahsedildiğini belirtmek gerekir. Bu anlamda bağ hesaba katılmaz.³⁵

Değindiği gibi şekilde İskender, "is" ve "in not" için dışsal terimler (externalterms) ifadesini kullanarak son tahlilde bağı konu ve yüklem gibi görmemektedir. Bu durumda onun sisteminde bağın iki konumundan bahsedilebilir. Birincisi, bağ kendi başına bir anlam ifade etmediği için kendinden bir terim olarak düşünülemez. İkinci ise bir konuya yüklem olması bakımında "yüklem terim" olarak görülebilir. Aynı zamanda bağın kullanılmadığı bir anlamlı sözcük kombinasyonun olmayacağı sebebiyle önerme onsuz mümkün olamaz. Her ne kadar konu ve yüklem bulunsun da önermeden bahsedilemez. Bu haliyle dışsal bir terim olarak düşünülebilir. Bu nedenle kendinden değil, başkasından dolayı bir terim olarak düşünülebilir.³⁶

Kendi okuması üzerinden İbn Rüşd'e baktığımız takdirde o, Aristoteles'in önemini birer unsur olarak terime getirmiş olduğu tanımlamanın İskender ve Fârâbî'nin düşündüklerinin aksine, örneklere de ihtiyaç bırakmayacak derecede kusursuz bir tanım olduğunu düşünür. Ona göre İskender'in yapmış olduğu tanımlama, yüklem ile konuyu birleştirmesi bakımından, unsurlara bağı da eklemesi eleştiriden uzak düşünülemez. Arap Dili bağlamında bağı değerlendiren İbn Rüşd, onun bir lafız olarak gelebildiği gibi lafız kullanılmadan, dolaylı olarak da gelebileceğini ileri sürerek onu önermenin esaslı bir unsur olmaktan çıkarır ve onun önermenin zorunlu terimlerinden bir terim olamayacağını ifade eder.³⁷ Bu yaklaşımıyla İbn Rüşd'ün İbn Sînâ (980-1037) ile aynı düşünceye sahip olduğu görülmektedir. İbn Sînâ terimi, önermenin önerme olması açısından kendilerine ayrıştığı şey olarak tanımlar. Ona göre bağ çözüldüğünde kaçınılmaz olarak geriye konu ve yüklem dışında bir şey kalmaz.³⁸ Böylelikle onun düşüncesinde de bağ önermenin bizzât bir unsur olarak düşünülmemektedir.

İbn Rüşd *Kitâbu'l-İbâre'* de bu durumu terim sayısına bağı olarak oluşan üçlü (sülasî) ve ikili (sünâî) önermelerden hareketle izah etmeye çalışır. Buna göre üçlü önermeler, yüklemi isim olmakla birlikte üç parçadan/unsurdan meydana gelen önermelerdir. "İnsan adil olandır (el-insanuyucedü 'adilen)" veya "İnsan adil olan değildir (el-insanu leyse yucedü 'adilen)" gibi. Bu tür önermelerde konu ve yüklem ile birlikte her ikisinin bağlantısını sağlayan bağ konumunda varlık kelimesi (kelime-ı vücudiyye) bulunmaktadır. İkili önermeler ise yüklemi fiil veya fiil durumunda bulunan varlık kelimesi olan önermelerdir. "İnsan vardır" (el-insanüyuced) gibi.³⁹ İbn Rüşd'ün gösterdiği gibi ikili önermeler (açık bir lafız olarak bağısız) sadece konu ve yüklemden meydana geldikleri halde tam bir önerme niteliğindedirler. Açıkça bağ zikredilmediği halde kusursuz bir şekilde önerme meydana gelmiştir. Düşünürümüzün Arap dili bağlamında sunduğu argümanlar bağısız da önermenin meydana gelebileceğini gösterir. Türkçede ve İskender'in yaklaşımında da görüldüğü gibi İngilizce bağlamında ise konu ve yüklem bulunsun da bağın (dır/is-değildir/is not) varlığı zorunluluk arz eder. Ancak bütün dillerde önermenin çözümlenmesi durumunda konu ve yüklem gibi bağ varlığını devam ettirmez. Bu nedenle İskender ve İbn Rüşd'ün ileri sürdüğü gibi bağ kendinden bir terim veya unsur olarak düşünülemez. Çıkarımımıza göre her iki filozofun farklılaştığı nokta, İskender'in her ne kadar önermenin çözümlenmesi durumunda anlamını yitirse de bağısız önermenin imkânsız olduğunu düşünmesidir. İbn Rüşd ise bağ olmadan da önermenin olabileceğini ileri sürer. Bunun daha çok Arap dilini ilgilendiren bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Önermenin ayrıştırılması durumunda bağın kendinde bir anlam ifade edemeyeceği gerçeğini ise her iki düşünürde dile getirir.

Bir yandan Aristoteles'in yapmış olduğu tanımlamanın kendisinde herhangi bir eksikliğin söz konusu olmadığı, diğer yandan İskender ile Fârâbî'nin yaklaşımlarının isabetli olmadığını izah etmek için İbn Rüşd, varlıkta söz konusu olan "bizzât" ve "bilaraz" ayırım gerçekliğinden hareketle önermenin terimlere bölünmesi konusuna açıklık getirmeye çalışır.⁴⁰ Ona göre bir kavram mutlak olarak

³⁵Fârâbî (1986). "Kitâbu'l-Kıyâs", *El-Mantık 'inde'l-Farabi*, tahk. Rafik Acem, Beyrut: Daru'l-Meşrik, c. 3, s. 20; Fârâbî (2008). *Kitâbu'l-Elfîzu'l-müsta'melefi'l-Mantık*, tahk. Muhsin Mehdi, Beyrut: Daru'l-Meşrik, s. 58.

³⁶Alexander of Aphrodisias, *On The Aristotle's Analytics 1.1-7*, p. 62.

³⁷İbn Rüşd, *Resâilü'l-Felsefiyye*, s. 98; *Kitâbu'l-Kıyâs*, s. 139.

³⁸İbn Sina (2013). *En-Necât*, çev. Kübra Şenel, İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, s. 28.

³⁹İbn Rüşd, *Kitâbu'l-İbâre*, s. 101.

⁴⁰İbn Rüşd, ana metinde görüldüğü gibi Aristoteles'e yöneltilen eleştirilerin yanlışlığını ve Aristoteles bağlamında geliştirdiği yaklaşımın doğruluğunun ispatı için nesnel dünyanın bizzât ve bilaraz kategorisinden yararlanmaktadır. O daha sonra değinileceği gibi birçok meselede varlıkta bulunan söz konusu bu iki kategori üzerinden açıklama getirmeye çalışacaktır. Bu nedenle filozofun bu iki kavramı anlama biçimine değinmemiz gerekir. Çeşitli problemlerin anlaşılması öncelikle bu iki kavram çiftinin onun nazarından neye karşılık geldiğinin bilinmesine bağlıdır. İbn Rüşd'e göre araz bir konuda bulunmayan, somut (el-muşaruiyleh) bir şeyin mahiyetini tarif etmeyen şeyler için kullanılır. O arazi iki kısma ayırır: Birincisi bir şeyin zatını (öz) tarif etmeyen arazlardır ki bunlar ferdi arazlar (araza-ı hâs) dir. İkinci ise bir şeyin zatını tarif eden arazlardır. Bu türden olan arazlar tümel arazlardır. Araz ismi

tanımlandığında veya bölümlendirildiğinde ilk etapta biz-zât olarak anlaşılması gerekir. O, bu hassasiyetin göz önünde bulundurulmak suretiyle Aristoteles'in önermeyi yüklem ve konu olarak iki kısma ayırmasını, ilintisel/arızı olarak değil, özelliği/zatı itibariyle değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Bizzât bölünmenin ne olduğunu ve nasıl gerçekleştiğini izah eden İbn Rüşd'e göre bir şeyin bölünmesi, bölme işlemi gerçekleştikten sonra bölünen kısımlar kendi başlarına var olmayı devam ediyorlarsa bu bizzât bir bölünme olur. Yani bölünenler, bölme işlemi gerçekleştikten sonra da başka unsurlar olmadan kendinden olmaya devam ediyorsa bizzât bir unsur durumundadırlar. Mesela, birleşik bir cisim hem bizzât hem de bilarâz olarak kısımlara bölünebilir. Bizzât olan kısımlar bölünme gerçekleştikten sonra varlığını devam ettirirken bilarâz kısımlar ise varlığını sürdüremezler. Onlar ait oldukları bütünü bir parçası olarak varlık bulur, anlam kazanır ve bütünlüğün parçalanmasıyla ortadan kalkar veya çözümlenmesiyle birlikte ifade ettikleri anlamlarını yitirirler. İbn Rüşd, bu durumu cisimlerin suret (form) ve maddelerinin birbirleriyle olan ilişkileri üzerinde benzetme yaparak izah etmeye çalışır. Suret, cismin bileşimi gerçekleştikten sonra varlık kazan bir unsur olarak düşünülebilir. Eğer cismin maddesi söz konusu değilse veya maddî bir oluşum gerçekleşmemişse, maddeye bağımlı olarak, maddenin varlığından varlık kazanan suretten bahsetmek de mümkün olmayacaktır. Cismin parçalanması durumunda ise maddî olan kısımlar var olmaya devam ederken, suret kısmı varlığını yitirecektir.⁴¹

Eşyadaki bizzât ve bilarâz ayırımı gerçekliğini önermenin unsurlarına uygulayan İbn Rüşd'e göre önerme yapı itibariyle bizzât olarak yüklem ve konuya çözümlenir. Çünkü bir önermenin yapısal olarak bölünmesinden sonra yüklem ve konu varlığını devam ettirir. "Bağ" ın önermenin bir unsuru olması ise bilarâz olarak düşünülmelidir. Kategorik (yüklemlî) bir önermede bağ, yüklem ile konunun sadece birleşimini/olumlamayı veya ayrışmasını/olumsuzlamayı sağlar ve birleşik cisimlerde olduğu gibi bir bütün olarak cismin bir parçası iken bölünmesi durumunda kendi başına varlık göstermeyen kısımlar gibi düşünülmelidir.⁴² Suret nasıl özü itibariyle madde olan cismin birleşiminde bir anlam kazanıyorsa, benzer şekilde bağ da konu ve yüklem bir araya gelmesi şeklinde anlam kazanır. Maddenin birleşiminden kaynaklanan suret maddenin parçalanmasıyla anlamını yitirirken, maddenin parçaları varlığını devam ettirir. Benzer şekilde önermenin bölünmesinden de konu ve yüklem varlığını devam ettirirken, bağ birleşim esnasında ifade ettiği anlamı yitirir.

Sonuç itibariyle İbn Rüşd Aristoteles'in yapmış olduğu tanımlamada herhangi bir eksikliğin söz konusu olmadığını, tanımlamaya bağlı olarak düşünülen bölünmede de bir eksikliğin ortaya çıkmadığını, cisimlerde söz konusu olan bizzât ve bilarâz ayırımından hareketle önermenin unsurlarını onlara benzeterek açıklamaya çalışır. Dolayısıyla Aristoteles'in önermenin unsurları için yapmış olduğu tanımlama mutlak veya bizzât olarak anlaşılmalıdır. Bu şekilde anlaşıldıktan sonra Fârâbî ve İskender tarafından ileri sürülen söz konusu problem de giderilmiş olacaktır. Ona göre A. İskender'in Aristoteles için önerileri ve onun gibi düşünen Fârâbî'nin yaklaşımı vehmiyyatan ibarettir; onların vehmettikleri fazlalıktır ve ileri sürülen bu fazlalığın kendisinde bir eksiklik vardır.⁴³

Bu tartışmayı sunduktan sonra, konu ile yüklem bağlantısını sağlayan bağlacın çeşitli durumlarından da bahsetmek yerinde olacaktır. İbn Rüşd'e göre konu ve yüklem irtibatını sağlayan lafız, şimdi, geçmiş ve gelecek zamandan herhangi birisine delâlet etme niteliğine sahiptir. "Zeyd şuan âlimdir" (Zeyd yucedü el-an âlimen), "Zeyd âlimdi" (Zeyd vecedeâlimen) ve "Zeyd âlim olacaktır" (Zeyd seyucedü 'alimen) gibi. Bunlar fiil kalıbında olan bağlardır. Bununla birlikte bağın zaman dışı bir delâleti de mümkündür. "Bir üçgenin iç açıları, iki dik açığa eşittir" (el-müsellesümevcudünzevayahümüsaviyetünlikaimeyn) gibi. Filozofa göre bu tarz bağlaçlar Arap Dilinde kullanılmaz. Arap Dilinde buna benzer yakınlıkta "o (hüve)" ve "var (mevcüdün)" gibi lafızlar kullanılır. "Zeyd o canlı olandır" (Zeyd hüve hayvanün) ve "Zeyd canlı olandır" (Zeyd mevcüdün hayvanen) gibi.⁴⁴

Benzer yaklaşım İbn Sînâ'da da görülmektedir. O, Arap dilinde bağın söz konusu durumu isim ve kelime kalıbında gerçekleştiğini ileri sürer. İsim kalıbında olan bağ, İbn Rüşd'te geçen "Zeyd o canlıdır" (Zeyd hüve hayvanün) önermesinde geçen "o (hüve)" ifadesidir. Kelime kalıbında olan bağ ise "Zeyd şöyle

---

insanların çoğunluğu tarafından kullanılan ve çabucak ortadan kalkan şeyler için de kullanılır. Bunlar cevhere ilişen kategorilerin dokuz kısmına karşılık gelir. Bkz. İbn Rüşd (2004).*Metafizik Şerhi, (TelhisumâBa'de't-Tabiâ)*, çev. Muhittin Macit, İstanbul: Litera Yayıncılık, s. 13.

İbn Rüşd, zatı (öz) ise mutlak olarak bir konuda olmayan ve bir konuya yüklem olmayan şey olarak tanımlar. Zat somut şeylerin cevherini tarif etmek için kullanılır. O, zat ifadesinin "şeyin zatı (zattü's-şey) şeklinde izafetle kullanıldığından ondan bir şeyin mahiyetinin anlaşılması gerektiğini söyler. İbn Rüşd'ün ele aldığı problemlerin çerçevesini belirleyen esasında "bizzat" ifadesidir. O bu ifadenin birçok anlama gelebileceğini ifade etmektedir. Ancak konumuzu ilgilendiren onun temel anlamı, bir şeyin kendisiyle tanımlandığı her şey için geçerlidir. Bu anlamda Aristoteles ve İbn Rüşd sisteminde terim, konu ve yüklem ile tanımlanmalıdır. Bu yaklaşımdan hareketle bu niteliğe sahip olmaması nedeniyle bağ bu kategoride düşünülmez. Bkz. İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*, s. 15.

⁴¹ İbn Rüşd, *Resâilü'l-Felsefiyye*, s. 99.

⁴² İbn Rüşd, *Resâilü'l-Felsefiyye*, s. 99.

⁴³ İbn Rüşd, *Resâilü'l-Felsefiyye*, s. 99.

⁴⁴ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-İbâre*, s. 88; *Metafizik Şerhi*, s. 9.

idi" ve "Zeyd şöyle olacaktır" sözleridir. İbn Sînâ'nın kelime kalıbında verdiği örnekler İbn Rüşd'ün yukarıda değindiğimiz gibi üç zamandan herhangi birine delâlet eden varlık kelimelerine denk gelmektedir. O, ayrıca Arap dilinde zamansal lafızlar kullanıldığı halde herhangi bir zamana delâlet etmeyen varlık kelimelerinin de olduğunu ileri sürer. "Allah, bağışlayıcı ve merhametli idi" (ve kane'llahugafurenrahimen), "Her üç tektir" (küllü selâsetin feinnehatekunu ferden) gibi.⁴⁵ Kendi başına alındığında varlık kelimesini edatlar gibi eksik gören İbn Sînâ'ya göre bu Yunan dilinde ihtiyaç duyulan bir şeydir. Yüklemlerde Yunanlılar "Zeyd şöyle idi" ve "Zeyd böyle olacaktır" demek zorunda kalıyorlar. O, söz konusu durumu İbn Rüşd'ün de işaret ettiği gibi Arap dili için zorunlu görmemektedir. Varlık kelimesinin zorunluluğu zihnin olumlama ve olumsuzlamaya inanması açısından gerekli görülür. Bitişik ve ayrık şartlı önermelerde ise Arap dilinde varlık kelimesinin kullanılması zorunlu görülür. "Her ne zaman olursa", "olduğu zaman", "ya böyledir ya şöyledir" gibi.⁴⁶

Daha önce varlık kelimesinin de bağlaç olarak kullanıldığına değinildi. Bu çerçevede İbn Rüşd'ün gerek yüklem gerekse bağ olarak kullanılan varlık kelimesi hakkında ileri sürmüş olduğu görüşlerine bakmamız gerekmektedir. Çünkü varlık kelimesinin kullanılma durumuna göre önermenin epistemik değerini belirleyecektir. Aristoteles'e göre hâlihazırda bulunmayan bir varlığı niteleyen yüklem gerçekte bir varlık yargısı olarak alınamaz. "Homeros bir şairdir" (Homeros bir şair olarak vardır) önermesi Homeros'un sadece bir şair olarak var olduğunu, onun şuanda var olduğunu ise göstermez.⁴⁷ Dolayısıyla bir şeyin doğrudan var olduğunu söylemek ile onun belirli bir niteliğe sahip olduğunu söylemek aynı şeyler değildir. Bu nedenle Aristoteles için "var olmak" fiiliyle yapılan yargılar "varlık" yargıları için söz konusudur.

Aristoteles ile paralel düşünen İbn Rüşd'e göre önermenin doğru olabilmesi için varlık kelimesi, yüklem durumunda ilintisel olarak bulunmayacak, yani başkası yoluyla değil, zatından dolayı olmalıdır. "Ümrü'l-Kays şair olarak vardır" önermesinde varlık kelimesi (mevcudün) Ümrü'l-Kays'a şair olması yönünden yüklenmiştir. Eğer varlık kelimesi "Ümrü'l-Kays vardır" önermesinde olduğu gibi konu olan "Ümrü'l-Kays" a yüklenirse önerme yanlış olacaktır. Varlık kelimesi mutlak değil de; şair olması yönünden yüklenirse o zaman önerme doğru olur. Bu nedenle varlık lafzı, bu yönden alınması durumunda yok olan (ma'dum) bir şey için onaylanması mümkündür. Aynı şekilde "var değildir" lafzı da başkasından dolayı var olan bir şey için onaylanması doğru olur. Ancak kendisinden dolayı yüklemleme yapılırsa bu önerme doğru olmaz. "Zeyd dokumacı olarak var değildir" önermesi doğru olduğu halde "Zeyd mutlak olarak var değildir" önermesi ise doğru değildir.⁴⁸

Sonuç

Endülüslü filozof İbn Rüşd, zamansal ve mekânsal şartlar bağlamında birçok felsefi sorunu müstakil bir şekilde veya kendinden ele almanın yanısıra Aristoteles'in en büyük yorumcularından (Şarih-i azam) biri olarak da bilinmektedir.

İbn Rüşd, felsefenin muhtelif konularında olduğu gibi mantık sisteminde de Aristoteles'in kusursuz olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle Aristoteles'in kitaplarına uzun mesailerini vererek onları şerh etmeye çalışmıştır. Ancak ona göre Aristoteles ile kendisi arasında geçen zamanda, kusursuz olan bu sistem, birçok hususta yorumcular tarafından, anlaşılacak yerine, daha da karmaşık hale getirilmiştir. Bu çerçevede başta İbn Sînâ olmak üzere Fârâbî ve A. İskender gibi filozoflar tarafından ele alınan konular İbn Rüşd'ün problematik konuları olmuştur. Bu nedenle Endülüslü filozof, daha da karmaşık hale getirilen bazı mantık konularını Aristoteles bağlamında yeniden ele alarak, onların özüne uygun anlaşılması çabası içinde olmuştur.

Aristoteles'in ifadesiyle önermenin unsurları olarak anlaşılması gereken "terim" konusu bu problematik alanlardan sadece birisidir. İbn Rüşd'e göre Aristoteles'in gerek terime getirmiş olduğu tanım gerek bunun için verdiği örneklerde A. İskender ve Fârâbî'nin düşündükleri şekilde hiçbir eksiklik bulunmamaktadır. Aksine söz konusu mantıkçıların söz de çözümleri problem yaratmıştır. Birçok konuda olduğu gibi bu konuda da İbn Rüşd, Aristoteles'e yapılan eleştirileri, varlığı bizzat ve bilaraz şeklinde ayırarak karşıt eleştirilerle savuşturmaya çalışır. Ona göre dış dünyadaki nesnelere bizzat ve bilaraz olarak ifade edilebilecek iki kategoriden meydana gelmektedir. Her bir nesne öncelikle onu o nesne yapan bizzat durumu üzerinden anlaşılmalıdır. Onun bu bizzat olma durumu, birleşik olarak bulunan nesnenin parçalanması durumunda da varlığını devam ettirecektir. Ancak bilaraz kısmı nesnenin bölünmesiyle varlığını devam ettiremez. O, birleşme durumunda varlık bulur veya anlam kazanır.

Bir şeyin tanımlanması da böyle düşünülmesi gerektiğini ileri süren İbn Rüşd'e göre Aristoteles'in terim tanımında olduğu gibi ifade edilen bir şeyden öncelikle bizzat olmaklık boyutu düşünülmalıdır. Buna göre bir önermenin unsurlarına dönük ileri sürülecek bir tanımlama öncelikleri o önermenin bizzat unsurları

⁴⁵ İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, s. 37.

⁴⁶ İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, s. 35-36.

⁴⁷ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, s. 35-37.

⁴⁸ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-İbâre*, s. 114-115; *Resâilü'l-Felsefiyye*, s. 89.

konumunda bulunan konu ve yüklem anlaşılmalıdır. Çünkü İbn Rüşd'ün yaklaşımına göre önermede bizzat var oluş önermenin bölünmesinden sonrada var olmaya devam etmek demektir. Bu takdirde bölünmeyle birlikte konu ve yüklem var olmaya devam ederken; yargısal bildirim olmazsa olmaz aracı olması bakımında önemli olsa da bu unsurları birbirine bağlayan bağ var olmaya devam etmeyecektir.

Bu nedenle ileri sürüldüğü gibi İbn Rüşd nazarında Aristoteles'in yaklaşımında bir yanlışlık bulunmadığı gibi herhangi bir eksiklik de söz konusu değildir. Yorumcular tarafından ileri sürülen sözde problem bizzat ve bilaraz okumayla birlikte çözülecektir. Aksine Aristoteles'e yöneltilen eleştirilerin kendisinde eksiklik veya kusur var. Dolayısıyla İbn Rüşd, söz konusu varlık kategorileri üzerinde Aristoteles'in eleştirilmesini haklı görmemekte ve esas eleştiriyi hak edenlerin bu siteme karşı çıkanlar olduğunu düşünür.

KAYNAKÇA

- ALEXANDER of Aphrodisias (1991). *On Aristotle's Prior Analytics 1.1-7*, Translated by J. Barnes-S. Bobzien-K. Flannery-K. Ierodiakonou, New York: Bloomsbury Academic.
- ARİSTOTELES (1998). *Birinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Ankara: Dost Kitabevi.
- ARİSTOTELES (2014). *Kategoriler*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge Kitabevi.
- ARİSTOTELES (1999). "Kitâbu'l-Analitikü'l-evvel ev Kitâbu'l-Kıyâs", *Silsiletü İlmî'l-Mantık, en-Nasu'l-Kamil limantiki'l-Aristo*, çev. Abdullah İbnü'l-Mukaffa, tahk. Ferid Cebr, Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Lübni, c. 1.
- ARİSTOTELES (1996). *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- ARİSTOTELES (1995). "Prior Analytics", *The Complete Works of Aristotle*, trans by A. J. Enkinson, edit By Jonathan Barnes, New Jersey: Princeton University Press, vol. I.
- ARİSTOTELES (2002). *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge Kitabevi.
- ASTER, V. Ernst (1994). *Bilgi Teorisi ve Mantık*, çev. Macit Gökberk, İstanbul: sosyal Yayınlar.
- BOLAY, Naci (1995). *İbn Sînâ Mantığına Önergeler*, İstanbul: MEB Yayınları.
- BROADIE, Alexander (2002). *Introduction to Medieval Logic*, New York: Oxford Clarendon Press.
- ÇAPAK, İbrahim (2006). *Stoa Mantığı ve Fârâbî'ye Etkisi*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- DURALI, Teoman (1995). *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- FÂRÂBÎ (2008). *Kitâbu'l-elfâzu'l-müsta'melefi'l-Mantık*, tahk. Muhsin Mehdi, Beyrut: Darü'l-Meşrik.
- FÂRÂBÎ (1986). "Kitâbu'l-Kıyâs", *El-Mantık 'inde'l-Farabi*, tahk. Rafik Acem, Beyrut: Darü'l-Meşrik, c. 3.
- FÂRÂBÎ (1990). *Peri Hermeneias, (Kitâbu'l-İbâre)*, nşr. Mübahat Türkel-Küyel, Ankara: AKM Yayını.
- İBN RÜŞD (2004). *Metafizik Şerhi, (TelhisümâBa'de't-Tabiâ)*, çev. Muhittin Macit, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İBN RÜŞD (1983). *Resâilü'l-Felsefiyye: Makâlâtü'l-mantık ve'l-ilmî't-tabii liEbi'lVelid İbn Rüşd*, neş. Cemaleddin Alevi, Fas: Darü'l-Beyda.
- İBN RÜŞD (1992). *TelhisüMantiku Aristo, Kitâbu'l-Kıyâs*, tahk. Cerar Cehami, Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Lübni.
- İBN RÜŞD (1992). *TelhisüMantiku Aristo, Kitâbu'l-İbâre*, tahk. Cerar Cehami, Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Lübni.
- İBN RÜŞD (1992). *TelhisüMantiku Aristo, Kitâbu'l-Makulât*, tahk. Cerar Cehami, Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Lübni.
- İBN SÎNA (2013). *En-Necât*, çev. Kübra Şenel, İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- İBN SÎNÂ (2006). *Yorum Üzerine*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- ÖZLEM, Doğan (2004). *Mantık*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ROSS, David (2011). *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.